

Fästmöpåsen eller brudsäcken.¹

Ett bidrag till lysningspresenternas historia.

Af

N. E. Hammarstedt.

I Nordiska Museets inventarieförteckning finnes såsom nr 90,356 inregistrerad en »fästmöpåse» från Skåne. Det är en linnepåse af en och en femtedels meters längd och något öfver en half meters bredd, nedtill prydd med broderier i rött, se fig. 1. Likheten med ett stort kuddvar är i ögonen fallande, och möjligt är, att påsen egentligen är ett sådant, något som dock på intet vis motsäger uppgiften om dess egenskap af fästmöpåse. Om denna persedels användning förmåler museets inventarieförteckning, att den blifvande bruden däri hos anhöriga och närstående uppsamlat gåfvor af bosättningsartiklar för sitt nya hem.

Mången torde tro, att detta varit något alldeles enstaka bruk. Så är emellertid ingalunda förhållandet. Fordom har den skånska fästmöpåsen haft många sina likar och anförvanter rundtom i vårt land, men numera äro dessa helt visst snart räknade. Kanske är den i Nordiska Museet bevarade fästmöpåsen den sista af sin ätt. Gamla — att ej säga »urgamla» — äro emellertid dess anor. Seden att på ofvan antydd sätt samla in bosättningsförmödenheter går uppenbarligen tillbaka till en kulturperiod, som i mycket väsentligen skiljde sig från den nuvarande. Kommunikationer, handel och industri hade ännu icke allmänt satt människorna i rörelse. Från släktled till släktled lefde de sedan urminnes tid på den fäderneärfda torfvan.

¹ Denna uppsats har i kortare form och utan litteraturhänvisningar förut varit tryckt i Uppsala nya tidnings julnummer 1909, s. 13.

De gamla bysamhällena hade ännu icke skingrats, och någon in- eller utflyttning ägde i regel aldrig rum. Byn, eller till och med socknen, utgjorde en solidarisk, mer eller mindre familjär enhet med inbördes hjälpskyldighet. Den som ej var född inom kommunen var en »utbörding» (utböling) och betraktades nära nog som en fiende. Men så mycket starkare var sammanhållningen inom det lilla samhället, och nästan hvarje angelägenhet betraktades såsom gemensam. Till och med en i våra ögon i allmänhet så privat sak som ett giftermål måste vinna bylagets godkännande. Men de unga tu hade också sedan att påräkna bymenighetens hjälp vid bygge och bosättning. Var någon åter nog förmäten att sätta sig öfverbygrannarnas mening, fick han snart nog märka följderna af sin oförsiktighet, och utanför byn eller, i mest vidtgående fall, socknen dristade ingen gå att taga sig en hustru.

Med detta sociala bonde-skick står bosättningsvandringen eller sockengången, såsom det antydda uppsamlandet af bosättningsbidrag vanligen kallas i skrift, till sitt ursprung och fortbestånd i intimt samband. Den tillgick på det hela taget likadant öfverallt i vårt land alltifrån

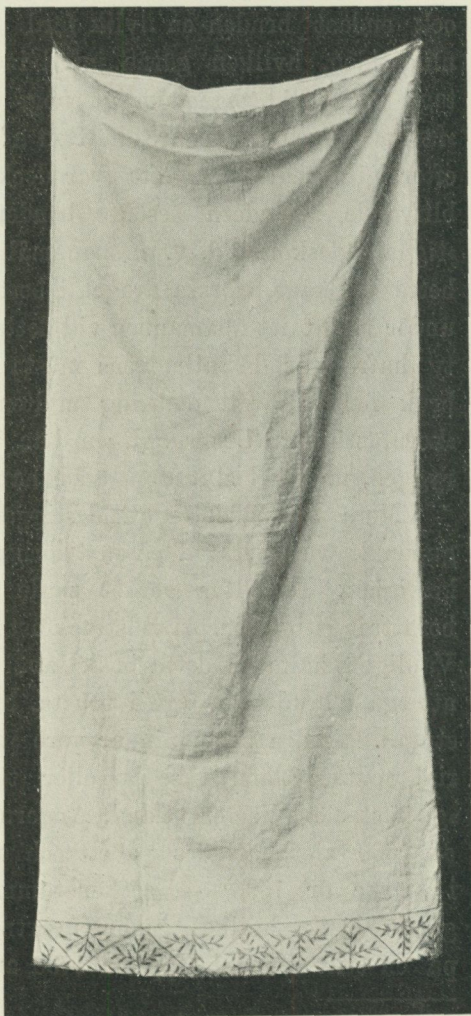

Fig. 1. »Fästmöpåse» från Skåne.
N. M. 90,356.

Skåne åtminstone så långt norrut som till Ångermanland. När dräng och piga, såsom de unga tu helt enkelt kallades, öfverenskommit att stiffta hjonelag, företogo antingen bägge hvar för sig eller ock endast bruden en dylik färd. Vanligen skedde det under lysningstiden, hvilken gärna inföll inemot jul. I Ångermanland företogs emellertid, egendomligt nog, den dock fortfarande så kallade »fästmögången» i senare hälften af 1700-talet »först ett eller tre år efter giftermålet».¹ Detta var dock ett undantagsförhållande. Den blifvande husfadern besökte bönderna i byn eller socknen för att »tigga sädeskorn», d. v. s. spannmål till utsäde. Detta var, såsom det hette i Skåne, »första draget i bosättningen».² I Småland kallades under 1700-talet fästmannen vid detta sitt uppträdande »hafratiggare»,³ ty hafre var då »allmogens mästa brödsäd»; i Värmland, där detta bruk fortlefde till omkring midten af 1800-talet, benämndes han »kornfästing».⁴ Ursprungligen bar väl äfven han själf sin säck på ryggen, men till slut uppträdde han till och med med häst och vagn.

Mera än på detta utsädestiggande har uppmärksamheten sedan gammalt varit riktad på fästmörnas vädjande till allmänhetens frikostighet. I själfva verket torde det ock hafva varit detta slags bosättningstiggeri, som vidsträcktast förekommit och mest praktiserats. Vanligen kallades detta bruk såväl i Sverige som Svenska Finland att »gå i brudstuga» (gå i brusta, brustu, bruste) eller »löpa i brudstuga». Andra benämningar voro »tigga tone» d. v. s. spånadsmaterial (Östergötland), »bedja» eller »tigga i brudsäck» (Södermanland), »gå fästemo» (Västergötland, Ångermanland) o. s. v. Redan i slutet af 1600-talet fattades på ett och annat håll — t. ex. i Svennevad i Närke år 1696⁵ — sockenstämmobeslut om att upphäfva detta gamla bruk, hvilket genom urartning blifvit allt besvärligare, och på en stiftssynod i Uppsala 1738 anmodades prästerskapet att söka

¹ Hülphers, Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Fierde Samlingen Om Ångermanlaud (1780), s. 97.

² L. Reimer i Fataburen 1908, s. 211.

³ Westerdahl-Gaslander, Beskrifning Om Allmogens Sinnelag o. s. v. (1774) s. 11 jfr. Hyllén-Cavallius, Varend, d. 2, s. 309; Djurklou, Unnarsboarnes seder, s. 41.

⁴ Rietz, Svenskt dialektlexikon (1867) s. 177.

⁵ Hofberg, Nerikes gamla minnen (1868), s. 198.

afskaffa den plägseden, att bruden andra och tredje äktenskapslysningen »med sig omförer en mansperson undertiden i flera soknar, at, som de kalla, tiggas i brudsäck».¹ Det var alltså inom Uppsala stift sedvana, att fästmän åtföljdes af en manlig bärare, ett drag hvar till, såsom vi skola se, eljest knappast funnits motsvarighet mer än i Österbotten.² Om en urartning vittnar afgjort det antydda tiggandet inom *flera* socknar. Då Hülphers år 1757 besökte Malung, hade där en del byar »afsagt sig samma sed, emedan den varit de fattigare hushåll till tunga som ofta inom et år af 18 a 20 och flere Brudar blifwit besökt».³ Att den gamla, ursprungligen helt hederliga och aktningssvärda plägseden — t. o. m. präst och klockare upphämtade ju en gång i världen sin lön på likartadt sätt — redan i slutet af 1600-talet råkat i vanfräjd framgår ock af ett sockenstämmoprotokoll af år 1671 ifrån Norra Vi i Östergötland »att fästepigor ingalunda löpa i Bruste, förän de äro Prestfäste, emedan det händer att många så löpa, och att han eller hon sedan förändrar sitt sinne att giftermålet hindras».⁴ I Malexanders och Sunds socknar i samma landskap beslöts på sockenstämmor 1693 och 1713, att »brustakvinna» från annan socken endast fick besöka släktingar eller bekanta.⁵ Oaktadt dylika yttringar af en nyare tidsanda kunde emellertid ännu på 1720-talet döttrarna till själfva kyrkoherden i Blacksta och Vadsbro socknar i Södermanland företaga brudstugång. Beslut om upphäfvande af denna sed fattades där år 1750 vid vite af 6 daler kopparmynt⁶.

Under 1700-talet upphörde brudstugången allt mer i hela vårt land, ja t. o. m. i så undanliggande landskap som Dalarna och Ångermanland var seden redan omkring medlet af århundradet stadd i försvinnande.⁷ Emellertid bibehölls den på ett och annat håll rätt långt in på 1800-talet. Så förbjöds t. ex. i Tuns socken i Västergötland

¹ H. Lundström, Svenska synodalakter (1904 o. f.) s. 345.

² K. V. Åkerblom, i Brage 1907 (Helsingfors 1908), s. 41.

³ Hülphers, Dalarne (1763), s. 274.

⁴ Rääf, Ydre härad, d. I. (1856), s. 109.

⁵ Rääf, anf. arb. d. 4 (1865), s. 13.

⁶ Lars Hallman, Beskrifning öfver Blacksta och Wassbro, d. 2. kap. I § 6 (Mpt.)

⁷ Hülphers, Dalarne, s. 273—274; anf. Samlingar IV s. 97.

»fästemoers tiggande» först 1819,¹ ja, en folksedupptecknare omtalar ännu på 1870-talet, att seden att »gå brustu» då förekom så nära hufvudstaden som på Värmdö: »Under lysningstiden vandrar fästmön, klädd i full brudståt, omkring i socknen för att samla gåfvor till bosättningen. Under färden på sjelfva Vermdö ledsagas hon af en gammal gumma, som kallas *tre skutt öfver skogen*. Vid besöket på de till socknen hörande öarna ledsagas hon af en karl.»²

I de allra flesta orter i vårt land åtföljdes fästmön af en piga eller gumma. Det förra var t. ex. brukligt på Öland, det senare, som vanligast förekom, var sed i Dalarna, Närke, Södermanland, Östergötland, Västergötland och Småland. I sistnämnda landskap kallades den åtföljande kvinnan »förgångskvinna».³ I Österbotten, där ännu långt in på 1800-talet äfven förmögna bonddöttrar ej höllo sig för goda att tillgodogöra sig denna inkomst, följdes den blifvande bruden vid brudstuguvandringen af en talför gubbe. Själf bar hon dock åtminstone vid inträdet i husen påsen, hvari gåfvorna lades.⁴ I Nyland, där seden att »gå i brudstuga» ännu i slutet af 1800-talet omtalas såsom fortlefvande inom en och annan socken, åtföljes bruden af en kvinna, i Pyttis socken kallad »kasu», ett ord som synes vara identiskt med det finska *kaaso*, brudsäta, brudfräma. Äfven ledsagerskan får där del af håfvorna och medför därför sin egen påse,⁵ något som ock var brukligt i Dalarna och äfven i Södermanland. I några orter såsom i Ångermanland och på Gotland synes gåfvoinsamlerskan hafva gått ensam.

Vid besöken i gårdarna var fästmön ofta iförd någon särskild högtidsdräkt. På Värmdö var hon sålunda, såsom vi sett, »klädd i full brudståt». I Blacksta och Vadsbro i Södermanland var hon i förra hälften af 1700-talet »mycket grant flätad med smycken och glitterband i hufvudet».⁶ På Öland uppträdde fästmön och den

¹ R. Hjort, Åse härad (1902), s. 54.

² H. G. Blumenberg, i Upplands fornminnesförenings tidskrift, b. I, h. 4 (1875), s. 43.

³ Djurklou, anf. arb. o. s.

⁴ Åkerblom, anf. upps. o. s.

⁵ A. Allardt, Nyländska folkseder (= Nyland, samlingar IV. Helsingfors 1889) s. 19–20.

⁶ Hallman, anf. mpt.

åtföljande pigan »bägge med bart grannstädat hufwud, samt en gammalmodig swart kappa, hel kort, med lösa hängande armar, aldeles lika de af Fruntimren nu brukeliga Salopper».¹ I Västergötland färdades förmögnare fästmör och deras följeslagerskor till häst.² Till förvaring af gåfvorna användes i Ångermanland och Västergötland ett till en påse hopsydt lakan eller ett örngått. I sistnämnda landskap var denna påse i ena änden försedd med ett rött band »naturligtvis för att skilja honom från en vanlig tiggarsäck».³ Prydligare voro (jfr fig. 1) de skånska fästmöpåsarna. I Dalarna brukades åter grannt utsirade näfverkorgar, »tutor».⁴ På Öland och i svenska Finland användes åter helt enkelt en hvit påse eller säck. På Gottland insamlade fästmän gåfvorna, hvilka där bestodo af ull, i sitt förkläde, hvilket hon emellertid ofta, helt förtänksamt, skarfvat vid till dubbel längd.⁵

Ett egendomligare utmärkelse-tecken torde brudstugängerskan emellertid därjämte hafva haft i mera aflägsna tider. I Ydre härad i Östergötland bar hon ett litet spö i handen, hvarmed hon i gårdarna slog på dörren utan att gå in. Husmodern förstod då ärendet och utbar gåfvorna.⁷ I Blacksta och Vadsbro i Södermanland bar fästmän åter »en liten rätt gran piska i näfwen».⁸

Fig. 2. Nordfrisisk brud.
1700-talet.⁶

¹ Gahm Persson, Beskrifn. öfwer Öland (1768) s. 169.

² O. W. Sundén, Allmogelifvet i en Västgötasocken (1903) s. 86. (Göteb. Vet. samh. handl. f. 4, h. V—VI.)

³ Sundblad, Gammaldags bruk (1881) s. 136.

⁴ Hülphers, anf. arb. s. 273.

⁵ N. Lithberg i Fataburen 1906 s. 76.

⁶ Efter Mitteilungen aus dem Museum für Deutsche Volkstrachten. H. 6 (1900) s. 248.

⁷ Rääf, Ydre, I, s. 109.

⁸ Hallman, anf. mpt.

Det är näppeligen fara för misstag, om denna piska eller detta spö samställes med den med olikfärgade band smyckade staf, som den till bröllofsfest inbjudande frisiska bruden fordom bar i handen, fig. 2.¹ På Osterö, norr om Bergen, bars, enligt meddelande af den norske etnologen K. Visted, en i viss grad liknande spira, kallad »brudekransen», prydd med blommor och med en tuppbild i toppen i spetsen för brudtåget.

Någon begäran behöfde brudstugångerskan ofta nog ej framföra. Så var, såsom vi nyss sett, förhållandet i Östergötland, och likaledes äfven i andra orter såsom i Västergötland² och på Öland.³ »Folket förstå dock språket», säger Linné. De gåfvor som lämnades utgjordes i regel af lin, hampa och ull, däraf i Småland och Östergötland benämningen »tonatiggerska», men i åtskilliga orter såsom t. ex. på Öland, i Östergötland, Västergötland o. s. v. dessutom äfven af bröd och andra födoämnen, väf, kärl, tallrikar och skedar af trä m. m. Det var således i hvarje fall, från vår standpunkt sedt, ytterst anspråkslösa gåfvor som vankades. Dock synes det högst sannolikt, att de, som därmed hugnades, hade vida mer både gagn och glädje af dessa enkla saker än hvad de därifrån i rakt nedstigande led härstammande lysningspresenterna i vår tid vanligen bereda sina mottagare.

Till slut må äfven sägas några ord om denna seds förekomst utanför af svenskar bebodda områden. I Schwaben och Baden uppsamlar bruden, på samma gång som hon inbjuder till bröllopet, gåfvor af släktingar och vänner. I Ober-Pfalz, Mecklenburg, Holstein, Ungern o. s. v. sker detta insamlande under lysningstiden.⁴ Äfven på engelskt och skottskt område möta motsvarigheter. I Cumberland går sålunda den nygifta bonden omkring till grannarna för att tigga utsäde till sin första sådd. I Wales gå nygifta fattigare kvinnor på liknande sätt för att tigga »till yste» (to ask for cheese, which they call Cawsa) såsom det heter, och i Skottland plägade mindre

¹ I Vorarlberg, Tyrolen, utdelar den blifvande bruden dagen före bröllopet gröna grenar (Maien) åt morgondagens gäster. E. H. Meyer, Deutsche Volkskunde (1898) s. 173.

² Sundblad, anf. arb. o. s.

³ Gahm Person, anf. arb. o. s. Linné, Öländska o. Gothländska Resa (1745) s. 103.

⁴ Sartori, Sitte und Brauch. D. I. (1910) s. 65.

bemedlade nygifta fara omkring med häst och vagn till anförvanter och vänner för att uppsamla understöd af säd, mjöl, ull m. m.¹ Särskildt plägade dock den blifvande bruden hos släkt och grannar tigga ull. Detta kallades märkligt nog i nordöstra Skottland »to thig wool» (ej »to beg»)² Verbets sammanhang med det skandinaviska *tigga*, *tigge* synes, när det är fråga om denna landsdel, påtagligt, och man torde därför ha anledning att i detta språkförhållande se ett intyg om denna seds härkomst på detta håll från nordborna samt samtidigt ett antydande vittnesbörd om brudstugugångens höga ålder hos nordgermanerna.

Meddelande till Fataburens redaktion.

Från professor Martin P:n Nilsson i Lund har insändts följande:

Ju större det erkännande och den förståelse är, som i Fataburens anmälan skänkts min bok om primitiv religion, dess starkare känner jag behof att lämna en förklaring till två punkter, hvilka anmälarer med rätta anmärkt som i ögonen fallande. Det har ända hittills varit mig obekant, att Fataburen icke erhållit något recensionsexemplar; hade jag själf sört för utsändandet af recensionsexemplar, skulle naturligtvis Fataburen i första rummet blifvit ihågkommen; men såväl i Sverige som i Tyskland har detta uteslutande varit förlagens angelägenhet, och jag hade ingen anledning att föreställa mig, att ett stockholmskt förlag ej skulle känna förhållandena bättre än en landsortsbo. — Efter afslutandet af boken hade jag uppgjort en litteraturförteckning och tillfrågat förlaget, huruvida det ville införa denna i boken; då förlaget ansåg en litteraturförteckning onödig, hade jag intet annat att göra än hänvisa den intresserade till den lätt tillgängliga tyska upplagan, ehuru jag själf var den förste att beklaga det underliga förhållande, som härigenom uppstod.

Lund den 3 mars 1912.

Martin P:n Nilsson.

¹ Brand-Ellis, *Observations* (Edit. 1900) s. 383 o. 385.

² W. Gregor, *Folklore of the North-east of Scotland* (1881) s. 88.